

Islám v kvestii Šimona z Tišnova o třech náboženstvích*

Pavel Soukup

ISLAM IN THE QUESTION OF ŠIMON OF TIŠNOV ON THREE RELIGIONS

The subject of this article is the question which Master Šimon of Tišnov probably presented during a *de quolibet* disputation in Prague in January 1412, dealing with the issue of whether Christianity is a more perfect religion than Islam and Judaism. This article analyses Šimon's knowledge of Islam (drawn from works by John of Wyclif and Riccoldo da Monte Croce) and places it in the context of Prague Wycliffism and religious disputes.

KEYWORDS:

Western view of Islam; medieval Prague University; Wycliffism

Islám patřil ve středověké české literatuře dlouho mezi okrajová témata. Teprve ve druhé polovině 15. století (a hojněji pak ve stoletích následujících) pojednali čeští autoři o svých vlastních zkušenostech ze setkání s muslimy. To však přirozeně neznamená, že by vzdělanci v českých zemích nebrali existenci jiných náboženství na vědomí. Už na počátku 14. století je doložen aktivní zájem o islám a judaismus: roku 1308 dominikánský převor Zdeslav sepsal apologetickou exhortaci k Arabům a Židům. Dílko se zabývá obranou učení o boží inkarnaci a drží se tedy v poměrně abstraktní rovině. Ani tak však není vyloučeno, že motivace dominikánského autora byla podnícena misionářskými hledisky. Na zřeteli šíření víry se odvolal i jménem neznámý stoupenec Matěje z Janova, když koncem téhož století předkládal inkvizici účet ze své četby.¹ Do protokolu mimo jiné uvedl, že se z cestopisu Marka Pola dozvěděl o muslimských zemích. To ho přivedlo k myšlenkám, jak by se obyvatelé Egypta, Arábie nebo Indie dali pohnout k přestupu na křesťanskou víru. V tomto případě šlo nejspíše o pouhého hloubavého čtenáře, nicméně ani univerzitně vzdělaní literáti nepouštěli problematiku konkurenčních náboženství zcela ze zorného pole. Jak jsem se pokusil doložit na jiném místě, v Praze byla na prahu 15. století k dispozici solidní, byť zdaleka ne úplná knihovnička, z níž bylo lze načerpat informace o muslimské víře.²

* Tato studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky P405/12/G148 „Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období“.

1 Srov. Ivan HLAVÁČEK, *Zur böhmischen Inquisition und Häresiebekämpfung um das Jahr 1400*, in: František Šmahel (ed.), *Häresie und vorzeitige Reformation im Spätmittelalter* (Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 39), München, 1998, s. 109–131, zde s. 125–126.

2 Více k tomu v mé studii „*Pars Machometica*” in *Early Hussite Polemics: The Use and Background of an Invective*, in: Michael Van Dussen — Pavel Soukup (edd.), *Religious Controversy in Europe, 1378–1536. Textual Transmission and Networks of Readership*, Medieval Church Studies 27, Turnhout 2013, s. 251–287, o níž se opírá i tento článek.

Domácí autoři se o islámu a o jeho Prorokovi také čas od času zmínili. Jan Hus citoval z Koránu dokonce ve svých latinských svátečních kázáních. Z galerie letmých zmínek pak vyniká kvestie Šimona z Tišnova *Utrum secta cristianorum sit perfeccior sectis Iudeorum et Saracenorum* (Zdali je náboženství křesťanů dokonalejší než náboženství Židů a Saracénů; dále ve shodě s tradičním označováním pražských viklefistických kvestií jen USCS), která obsahuje nejrozsáhlejší pojednání o islámu, jaké v Čechách do té doby vzniklo.

Šimon z Tišnova byl o málo mladším současníkem Jana Husa. Titul bakaláře svobodných umění získal roku 1395, tedy dva roky po Husovi. O čtyři roky později se stal mistrem artistické fakulty; již předtím se zapsal také na práva. V prvních letech 15. století působil především na univerzitě, kde byl členem zkušebních komisí. Z jeho pozdějších názorů i na základě rukopisu, který snad byl jeho majetkem, lze soudit, že již tehdy patřil k viklefistické skupině. V roce 1409, v bouřlivém období po vydání Dekretu kutnohorského, byl intervencí krále Václava IV. dosazen do úřadu děkana artistické fakulty. Po spálení Viklefových knih arcibiskupem Zbyňkem v létě 1410 se Šimon přidal ke skupině mistrů, kteří ve veřejných disputacích hájili pravověrnost spisů oxfordského doktora. Sám Šimon se ujal logického spisu *De probationibus propositorum*. Nedlouho potom Šimon odmítl funkci kvodlibetáře pro rok 1411. Řízení kvodlibetní disputace se ujal Jan Hus, zatímco Šimon z Tišnova zastával v témže roce funkci rektora univerzity. Do počátku roku 1412 patrně náleží jeho kvestie USCS. V roce 1413 zastupoval reformní stranu ve smírčí komisi, která měla připravit urovnání poměrů v zemi. Téhož roku byl zvolen příštím kvodlibetářem, disputace však byla několikrát odložena a konala se až v lednu 1416. Někdy poté Šimon opustil Prahu a odebral se na Moravu. Zde vedl literární polemiku, v níž hájil viklefské pojetí církve proti dolanskému faráři Pavlovi. Po návratu do Prahy se postupně ocitl v táboře odpůrců husitství, polemizoval proti přijímání dětí a posléze, v době časlavského sněmu, i proti čtyřem artikulům.³

Šimonova kvestie USCS je na základě rukopisného sousedství s datovanou Jakoubkovou kvestií řazena ke kvodlibetu z ledna 1412.⁴ Jak nadpis napovídá, zabývá se autor srovnáním tří monoteistických náboženství. Používá pro ně pojmu *secta*, který je třeba chápat jako odvozeninu od slovesa *sequi* — následovat, a který tak nemá pejorativní nádech. Překládám ho jako „náboženství“, a to v souladu s Šimonovou vlastní definicí: „Věť, že ‚sekta‘ je množina lidí následujících jednoho patrona, přijímajících jeden zákon či jedno pravidlo. Z toho plyne jako doplněk, že všichni křesťané jsou sek-

3 Základní prací o Šimonovi je Otakar ODLOŽILÍK, *Z počátků husitství na Moravě. Šimon z Tišnova a Jan Vavřincův z Račic*, Brno 1925, který antikvoval starší práci Johanna LOSERTHA, *Simon von Tischnow. Ein Beitrag zur Geschichte des böhmischen Wiclifismus*, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 26, 1888, s. 221–245. O Tišnovovu kvodlibetu Jiří KEJŘ, *Kvodlibetní disputace na pražské universitě*, Praha 1971, s. 97–101.

4 Národní knihovna ČR, sign. X E 24, fol. 227v–233r (dále jen USCS); srov. Pavel SPUNAR, *Repertorium auctorum Bohemorum propectum idearum post universitatem Pragensem conditam illustrans I–II*, *Studia Copernicana* 25 a 35, Wrocław — Warszawa etc. 1985–1995, sv. I, s. 341, č. 952 (s chybnou signaturou; údaje k Jakoubkově kvestii *Utrum sicut ex Scriptura* tamtéž, s. 215, č. 563). K datování J. KEJŘ, *Kvodlibetní disputace*, s. 96n.

ta.⁵ Pro potřeby dalšího výkladu autor vzápětí převedl problém dokonalosti „sekt“ právě na problém dokonalosti jejich „zákona“ či pravidel.⁶ Když vymezil ještě trojí význam pojmu „dokonalý“ a konstatoval, že jej bude používat v relativním srovnání a nikoliv hledat absolutní dokonalost, jež náleží jen Bohu, přistoupil k vlastnímu pojednání o třech náboženstvích, která byla v jeho době nejznámější. Nejprve na třech rukopisných stranách představil „zákon Saracénů“, a právě touto pasáží se budeme níže zabývat. Výklad je zacílen na důkaz nedokonalosti islámu jako náboženství. Ústí do první konkluze, která zní takto: „Zákon Saracénů je nedostatečný, falešný a nedokonalý jako každý zákon, který protiřečí sobě samému a tomu, co dotvrzuje.“⁷ K tomu Šimon přidává tři korelaria: Zákon Mohamedův si nezaslouží být nazýván zákonem, leda zákonem předstíraným. Kvůli jeho falešnosti o něm Mohamed zakázal diskutovat a nařídil ho raději bránit mečem.⁸

Poté kvestie přechází k židovskému náboženství. Konstatuje, že Mojžíšův zákon je součástí zákona božího, a to spolu s přirozeným zákonem a s evangeliem. Jeho nařízení jsou proto závazná, ovšem pouze v čase jim vymezeném. Byla koneckonců dána pouze židovskému lidu, a to člověkem, zatímco evangelium bylo zvěstováno všem národům božím synem. Dvě konkluze této části s příslušnými korelarií lze shrnout takto: Židovský zákon byl dokonalý ve své době, ale právě jen v ní. Všude, kde se předobrazy židovského zákona naplnily příchodem Krista na zem a jeho učením, pozbývají platnosti. To je přirozeně na újmu judaismu co do jeho dokonalosti. „Jako plamen zahání dým, světlo temnotu a pán herolda, tak svátosti Nového zákona zahánějí předobrazy zákona Starého neboli židovského,“ cituje Šimon Augustina (byť z druhé ruky).⁹ V závěrečné části se autor ještě krátce vrací k islámu, převážnou většinou

5 „Nota, quod secta est multitudo hominum unum patronum sequencium, unam legem sive regulam admittencium. Correlarie sequitur, quod omnes cristiani sunt secta.“ *USCS*, fol. 227v–228r.

6 „Sequitur correlarie, quod perfeccio secte penes perfeccionem sue legis sive regule est attendenda. [...] ad videndum, que earum sit perfeccior, oportet petere leges harum sectarum, ut ex earum iuxtapositione veritas elucescat,“ tj. „Z toho souvztažně vyplývá, že dokonalost náboženství je třeba hodnotit podle dokonalosti jeho zákona neb pravidla. [...] Abychom viděli, které z nich je dokonalejší, je vhodné zkoumat zákony těchto náboženství, tak aby při jejich porovnání vysvitla pravda.“ *USCS*, fol. 228r.

7 „Lex Saracenorum est insufficiens, falsa et imperfecta, prout omnis lex, que contradicit sibi ipsi et per ipsam approbatur, illa est insufficiens, falsa et imperfecta; sed lex Saracenorum est huiusmodi, ergo lex Saracenorum etc.“ *USCS*, fol. 229r.

8 „(Correlarium 1) Correlarie sequitur, quod lex Machometi non meretur dici lex, nisi lex pretensa. Patet, quia non potest sibi competere legis descriptio superius assignata. (2^m) Correlarie sequitur, quod Machomet propter falsitatem illius legis non premisit [sic, pro: permisit, pozn. autora], sed prohibuit de ipsa disputare. (3^m) Correlarie sequitur, quod statutum Machometi, quo statuit, ut more gladii lex Machometi contra inpugnantes defendatur, est propter ipsius falsitatem.“ *USCS*, fol. 229r.

9 „Sicut flamma fugat fumum, lux tenebras et dominus preconem, sic sacramenta Nove legis fugant figuras legis Veteris seu Iudeorum. Est correlarium Augustini.“ *USCS*, fol. 230r. Srov. Rudolf BUDDENSIEG (ed.), *John Wyclif: De veritate Sacrae scripturae I–III*, Wyclif's Latin Works 29–31, London 1905–1907, sv. III, s. 116.

se však věnuje opět judaismu. Protože většina jeho argumentace se opírala o předpoklad, že Ježíš je pravý Bůh a pravý člověk (což jak muslimové, tak židé popírají), hledí tuto premisu doložit. Vybírá k tomu důkazy z těch autoritativních textů, jež to které náboženství uznává. Vůči muslimům tedy dokazuje Kristovo božství Novým zákonem, směrem k židům argumentuje Starým zákonem. Důkaz z evangelií je samozřejmě snadný až přebytečný, takže Šimon přestává na třech citátech (Žd 1,4; J 1,14; J 10,30)¹⁰ a na zbylých pěti stranách se věnuje starozákonním svědectvím o Ježíši jako Bohu.

Jaký obraz islámu tedy Šimon z Tišnova podává? Předně uvádí, že „zákon Sara-cénů“ je posbírán ze Starého a Nového zákona, a to tak, že si z nich bere jen to, co se mu hodí, a zbytek pomíjí. Muslimové prý přijímají jen ta ustanovení, která podle nich podporují požívačnost, světskou slávu a bohatství. Účelovou kompilaci z božského zákona Mohamedovi pomohli vytvořit žid Aabdala a lstivý mnich Sergius. Postava Sergia patřila k běžnému obsazení středověké legendy o Mohamedovi (zmiňuje ho třeba i Jan Hus ve svých *Výkladech*).¹¹ Podle Šimona z Tišnova Mohamed uznával Mojžíše i Krista, přičemž posledně jmenovaného pokládal za většího proroka, ne však za Boha. Ač se Kristus dle Mohameda narodil z panny, byl to pouhý člověk, a ač vstoupil na nebesa, nezemřel na kříži — místo něj byl umučen někdo jiný. Navzdory styčným bodům se tedy nauka muslimů od křesťanství a judaismu liší. Židům Mohamed údajně vytýká, že neuznali Krista jako mesiáše, ač byl předpovězen v jejich zákoně. Křesťanům pak vytýká víru v Ježíšovo božství, dále to, že věří v jeho potupnou smrt, a konečně že jej následují v pokání a chudobě.¹²

Následně Šimon konstatuje, že Korán je sepsán nepořádně, že není žádného zjevného důvodu, proč kapitoly následují za sebou tak, jak následují, a že to, co na jednom místě povoluje, na dalším zakazuje. Nato uvádí několik zvláště zarážejících ustanovení. Mohamedův zákon doporučuje mužům mít více manželek, přičemž je mohou zapudit, kdykoliv se jim zlíbí. Podle libosti je také mohou přijmout zpátky, ovšem až poté, co byla žena zapuzena dvakrát, tedy poté, co mezitím poznala jiného muže. Bohu se totiž podle Koránu údajně líbí, když se zapuzené ženy pohlavně stýkají s jakýmkoliv mužem, který se jim zamlouvá. Mezi početné další Mohamedovy „lži a zkazky“ patří to, že slibuje muslimům odměnou za řádný život „ráj rozkoší“, kde budou mít hmotný dostatek, zejména zlata, stříbra, koní a krásných žen s velkýma očima. O Marii Korán říká, že byla pannou a počala andělským pozdravením, pak ovšem lže, když tvrdí, že byla sestrou Mojžíše a Árona, ačkoliv Šimonovi je zjevné, že Panna Marie žila v době Augustově a Mojžíšova sestra Marie jí chronologicky předchází přinejmenším o tisíc pět set let.¹³

¹⁰ USCS, fol. 230v.

¹¹ Jiří DAÑHELKA (ed.), *Mistr Jan Hus: Výklady*, Magistri Iohannis Hus Opera omnia 1, Praha 1975, s. 231–232.

¹² USCS, fol. 228r. Jako doklad toho, že Mohamed uznával Krista a jeho zákon, uvádí Šimon několik úryvků z Koránu, k nimž se vrátíme níže.

¹³ „Lex autem sua est ita deordinate scripta, quod nulla ratio pertinens potest assignari, quare unum capitulum precedet aliud, et quod in uno loco permittit, in alio loco prohibet. In qua lege swadet, quod habeant viri plures uxores, et quando placet, tunc illas dimittant,

Následuje pasáž, v níž Šimon z Tišnova podle vlastních slov reprodukuje vypravování kronik o proroku Mohamedovi. Tyto historky (Šimon je nazývá doslova „obvinění“, *accusaciones*) měly vesměs vysvětlit podivná ustanovení islámu. Jeden z rozšířených příběhů mluví o tom, jak se Mohamed v opilosti zhroutil na ulici a byl strašlivě pokousán prasaty. Svou opilost vydával za extázi spojenou s viděním archanděla Gabriela. Saracénům pak zakázal požívat víno i maso vepřů, o nichž se věřilo, že se vyvinuli z velbloudího trusu. Podle další historky Prorok tvrdil, že ho Bůh obdařil potencí nejméně patnáctinásobně překračující výkonnost jiných mužů. Tím pro sebe ospravedlňoval výjimku z pravidla o maximálním počtu manželek a tvrdil, že stojí nad zákony, které sám vynáší. Znamé je i vyprávění, kterak si Mohamed ochočil holubici, naučil ji zobat zrní ze svého ucha a používal ji pak k tomu, aby předstíral, že mu zákony našeptává Duch svatý. Mohamedova „hereze“ nakazila nejen Arabů, Syřanů, Peršanů, Médy, Egyptany, Etiopany a jiné orientální národy, ale také Afriku a mnoho západních oblastí až po Španělsko a nyní se plíží jako had do obojí Arménie. Není divu, že lidé oddaní tělesnosti milují zákon, který nařizuje tělesnou požívačnost, poznamenává poněkud kuse Šimon a přechází ke konkluzi, která je již citována výše.¹⁴

Na poměrně malém prostoru prokázal mistr Šimon z Tišnova na danou dobu a místo solidní znalost islámu. Jak řečeno, základní literatura o islámu byla tehdy v Čechách dostupná. Na jednu stranu sice není doložena znalost některých zásadních prací, ať už se jedná o díla Petra Ctihodného nebo Viléma z Tripolisu. Není známo, že by v Čechách byl k dispozici latinský překlad Koránu, dílo Roberta z Kettonu ze 12. století; spolehlivě dokázána není ani znalost tzv. Gregoriánského raportu, obsažného shrnutí počátků islámu. Na druhou stranu se ovšem mohl domácí zájemce informovat v celé škále dalších děl různých žánrů. Výklad o základních principech islámu v nich většinou splýval s podáním Mohamedova životopisu. Exkurz na dané téma obsahovaly jak cestopisy (typicky Marco Polo a Mandeville, oba už ve středověku přeložené do češtiny), tak i světové kroniky, pokud se zabývaly 7. stoletím (vedle masově rozšířených kronik typu Martina Polona také česky psaná kronika Vavřince z Březové nebo staročeské zpracování světových dějin zvané *Martimiani*). Solidní pojednání o Mohamedovi obsahovala dokonce i Zlatá legenda Jakuba z Varazze, přičemž

et quando placet, tunc eas reassumant post binam dimissionem, scilicet ut prius alius vir eam cognoscat, alias eam non debent reassumere. Et quod mulieres dimisse a maritis suis nubant cum viris, cum quibus placet illis, et quod non impediuntur, quia hoc placet Deo, quamvis viri hoc non cognoscant. Multoque alia enorma in hac lege precipiuntur et multa mendacia et fabule in ipsa continentur. Promittit etiam secundum hanc suam legem bene viventibus post mortem paradisum voluptatis, ubi habundabunt auro, argento, equis et pulcris mulieribus, que habebunt oculos magnos, et quod sine defectu in temporalibus habundabunt. Item Mariam dicit fuisse virginem Deo acceptissimam, concepisse Iesum per salutacionem angelicam. Sed postea mentitur, cum dicit ipsam fuisse sororem Moysy et Aaron, cum constat, quod Maria virgo peperit Iesum tempore Augusti, sub quo fuit descriptus universus orbis. Illa autem Maria soror Moysy longe precessit, quia plus quam mille et quingentis annis.“ *USCS*, fol. 228v–229r.

14 *USCS*, fol. 229r.

tento úryvek koloval v rukopisech i samostatně. Zvláštním případem jsou pasáže o islámu v polemikách s judaismem, jakými byly *Dialogy* Petra Alphonsi nebo hojně rozšířená *Epistola Rabbi Samuelis*.¹⁵ Právě takto tematicky zaměřené dílo by se hodilo jako předloha Tišnovovy kvestie, která rovněž používá argumenty o Kristově božství a vtělení proti oběma dalším monoteistickým náboženstvím.

Mistr Šimon z Tišnova ale sáhl po jiném zdroji. Hned zkraje svého pojednání o zákoně Saracénů sám uvádí, že se opírá o „mnohé kroniky o historii Mohameda“, např. o „*Speculum historiale*“ a o „*Cronica Crescen*“. V prvním případě není těžké identifikovat známé historické dílo Vincenta z Beauvais.¹⁶ Přítomnost tohoto spisu v rukopisech českého původu mi však je známa jen ve zlomku, který do Mohamedových časů nedosahuje.¹⁷ Druhý odkaz četli badatelé, kteří si Šimonovy kvestie stručně povšimli — konkrétně Johann Loserth a Otakar Odložilík, jako „*Cronica Crescencii*“. Loserth s otazníkem navrhl emendaci „*Cestrensis*“.¹⁸ Tak tomu skutečně je, kronika Ranulfa Higdena z Chesteru opravdu obsahuje rozpravu o Mohamedovi.¹⁹ Pokud už toto udání pramene vzbuzuje pochyby, Šimon z Tišnova je vzápětí ještě umocňuje, když přidává coby referenci Armachana, tj. Richarda FitzRalpha, arcibiskupa v irském Armaghu.²⁰ Dva insulární autoři jasně napovídají, že vítr vane od Britských ostrovů. Skutečným pramenem většiny Šimonova výkladu o Mohamedově zákoně je Jan Viklef. Tento oxfordský mistr se dotkl problematiky islámu v několika svých spisech, nejsouvisleji v díle *De veritate Sacre scripture*. Odtud také čerpal Šimon z Tišnova. Ihned poté, co vyřídil korelaria úvodní terminologické poznámky, chápe se Šimon Viklefa a vypisuje z něj celou pasáž o vzniku islámu jako kompilace judaismu a křesťanství, jakož i o shodách a rozdílech mezi těmito třemi náboženstvími.

15 Srov. k tomu Pavel SOUKUP, „*Machometáni*“ v polemikách Husovy doby, in: Robert Novotný — Petr Šámal (edd.), *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K počtě Petra Čoraje*, Praha 2011, s. 216–229, a úplněji TÝŽ, „*Pars Machometica*“.

16 Vincentius BELLOVACENSIS, *Bibliotheca mundi seu Speculi maioris tomus quartus, qui Speculum historiale inscribitur*, Balthazar Bellère, Douai 1624, s. 913–922; srov. též elektronickou edici Monique PAULMIER-FOUCART — Marie-Christine DUCHENNE (edd.), *Bases Textuelles de l'Atelier Vincent de Beauvais*, dostupné na <http://atilf.atilf.fr/bichard> [náhled 17. 6. 2014], kap. 24, 39–67.

17 Archiv Pražského hradu, Knihovna metropolitní kapituly, sign. G 3.

18 J. LOSERTH, *Simon von Tischnow*, s. 229; O. ODLOŽILÍK, *Z počátků husitství*, s. 21. Na některé prameny pasáže o židech upozornila Ruth KESTENBERG-GLADSTEIN, *Hussitentum und Judentum*, Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik 8, 1936, s. 1–26, zde s. 10–11.

19 Churchill BABINGTON — Joseph Rawson LUMBY (edd.), *Polychronicon Ranulphi Higden monachi Cestrensis I–X*, London 1865–1886, sv. VI, s. 14–50.

20 „Patet hoc per multas cronicas de historia Machometi, ut in Speculo historiali libro XXIII° capitulo XXXIX^a, et in Cronica Crescensi libro quinto capitulo LXIX. Ymo dominus Ardmacanus libro XVIII° De questionibus Armenorum diffuse tractando Alkoran, quod Saraceni <collecionem> preceptorum nominant, ostendit ex multis causis, quomodo Machometus approbat tam Moysen, quam Cristum cum legibus suis.“ *USCS*, fol. 228r. Srov. *Summa domini Armacani in questionibus Armenorum cum aliquibus sermonibus eiusdem de Christi dominio*, Jean Petit, Paris 1512, fol. 147vb–151va (kn. 18, kap. 10–22).

Od Viklefa tu přejímá i právě uvedené odkazy na prameny, které tedy zjevně cituje z druhé ruky.²¹

Následující úryvky z Koránu uváděné na důkaz, že Mohamed uznával Krista, pocházejí rovněž z Viklefova *De veritate*, kde se čtou o pouhých několika řádek níže. Jde o koránské verše 61,14 a 3,45–50 v překladu Roberta z Kettonu, které Viklef ovšem sám převzal od FitzRalpha.²² Větší potíží je s dalšími dvěma verši, jež ilustrují, co říká Mohamed o „lidech knihy“, tedy o křesťanech a židech. Tyto citáty nenacházím ani u Viklefa, ani u FitzRalpha, ani v Biblianderově edici Kettonova překladu Koránu. Nacházejí se však v díle *Liber peregrinationis* Riccolda z Monte Croce.²³ Pokud je mi známo, nenalézá se tento spis v žádném dochovaném rukopise českého původu. Šimon z něj nicméně tak či onak vycházel i v další pasáži. Jak tvrzení o zmatené kompozici Koránu,²⁴ tak i (u Šimona poněkud zkreslené) podání islámské regulace manželství a rozluky²⁵ a popis muslimského ráje²⁶ lze u Riccolda nalézt. Také polemická zmínka o Marii jako sestře Mojžíšově má v *Liber peregrinationis* svou předlohu.²⁷ Ani

21 R. BUDDENSIEG (ed.), *John Wyclif: De veritate I*, s. 250, ř. 4 — s. 252, ř. 4.

22 *Tamtéž*, s. 253, ř. 25 — s. 257, ř. 3. Srov. Tristan VIGLIANO (ed.), *Théodore Bibliander: Le Coran en latin*, 2010, <http://sites.univ-lyon2.fr/lesmondeshumanistes/2010/09/14/le-coran-en-latin-de-theodore-bibliander-2/> [náhled 17. 6. 2014], azoara 71 a 5, s. 171 a 23; *Korán*, přel. Ivan Hrbek, Praha 1991, s. 515 a 498–499; *Summa domini Armacani*, fol. 149rb–149va.

23 „Item pro lege Cristi et Mosayca scribit in suo Alkorano in hec verba ad suos Sarracenos: ‚Si oriatur aliqua dubitacio aput vos, queratis ab illis, qui prius receperunt librum,‘ scilicet christianis et Iudeis. Et postea dicit, quod Deus dicat pro conservacione legis ipsius Machomet in hec verba: ‚Nos veritatem conservamus et conservabimus aput eos,‘ scilicet christianos et Iudeos.“ *USCS*, fol. 228v. Srov. René KAPPLER (ed. a přel.), *Riccold de Monte Croce: Pérégrination en Terre Sainte et au Proche Orient. Lettres sur la chute de Saint-Jean d’Acre*, Paris 1997, s. 190.

24 *Tamtéž*, s. 176: „Nam ita est confusa quod nullus est qui possit certam rationem reddere quare istud capitulum precedat alterum uel sequatur. [...] Nam in ueritate nescitur quid prohibet: simul enim aliquid prohibet et concedit.“ Srov. pozn. 13.

25 *Tamtéž*, s. 182: „[...] quod ibi scriptum est de repudio uxoris. Nam ibi scriptum est quod quot uicibus repudiauerit eam potest eam reconciliare. Sed post tertiam repudiationem si uult eam reconciliare oportet quod primo accipiat eam in uxorem unus alius et cognoscat eam et ad hoc etiam postquam cognouerit eam potest facere duas exceptiones.“

26 *Tamtéž*, s. 184–186: „Non minus autem est irrationabilis lex ipsa in felicitate et beatitudine quam promittit ut pro ultimo fine promittat ortos irriguos, uestes, comestibilia et mulieres pulcras eritque pupilla oculorum ipsarum mulierum nigra sicut attramentum, alius autem oculus erit lotus sicut ouum structionis, et erunt mulieres uerecunde sub cortinis expectantes. [...] Certe si de paradiso equorum, mulorum et asinorum diceretur esset ridiculum dicere.“

27 *Tamtéž*, s. 180: „Nam ibi scriptum est in pluribus locis quod Maria mater Ihesu Christi fuit soror Aaron et Mosi. Sed constat quod Maria uirgo peperit Christum tempore Cesaris Augusti qui regnabat Rome et iam habebat monarchiam. Vnde et mandauit quod describeretur uniuersus orbis [...] Maria uero filia Amram soror Moysi et Aaron mortua est in deserto antequam Iudei intrarent terram promissionis [...] Vnde fluxerunt inter unam ystoriam et aliam plus quam mille quingenti anni.“

v jednom případě ale Šimon necituje Riccolda doslova, navíc zpracovává pasáže z různých míst předlohy. Vzhledem k tomu, jak pracoval s předlohou v případě *De veritate*, zdá se pravděpodobné, že kompilaci z Riccoldova materiálu nevytvořil Šimon sám, nýbrž ji už v této podobě odněkud převzal. Pramen se mi však nepodařilo identifikovat. Nelze vyloučit, že šlo o nějaký krátký rukopisný útvar, který vznikl víceméně pro soukromou potřebu a nevstoupil mezi častěji opisovaná díla. Paralelu by bylo možno spatřovat v excerptu o východních sektách a o původu islámu, který si někdo pořídil z cestopisu Ludolfa ze Sudheimu a zapsal ho do bohemikálního rukopisu 4941 Rakouské národní knihovny.²⁸

Následující pasáž o Mohamedově opilství, potenci a podvodech s holubicí je opět převzata z Viklefa. Šimon pak jednu větu vynechává a další zestručňuje, načež přidává ještě Viklefův výčet zemí dobytých muslimy.²⁹ Protože pak už rychle přichází konkluze, lze Viklefův spis *De veritate Sacre scripture* bez váhání označit za hlavní pramen Tišnovova pojednání o islámu. Proto je na místě se ptát, jaká specifika mohla viklefistická pozice o „Mohamedově sektě“ mít. Jak poznamenal už Otakar Odložilík, kvestie USCS se vyhýbá aktuální polemice a narážkám na dobové události.³⁰ Pakliže byla skutečně přednesena na kvodlibetu Michala Čížka z Malenic v lednu 1412, spadá její vznik do relativně klidného období, kdy arcibiskup Zbyněk byl již mrtev a odpustkové bouře ještě nevypukly. Kvestie USCS jistě nevzbudila takovou pozornost jako Jakoubkova pozice z téže disputace, v níž označil tehdejšího papeže za velikého Antikrista.³¹ Přesto stojí za to se podívat, jakých důsledků mohlo Viklefovo pojetí islámu nabývat — ne-li přímo u Šimona z Tišnova, tak v širším kruhu pražských reformistů. Tato otázka se nabízí již jen proto, že jedním z ústředních pojmů Šimonovy kvestie je *lex Christi*, Kristův neboli boží zákon, který se stane klíčovým slovem husitské nábožensko-sociální nauky.

U Jana Viklefa má výklad o islámu, ostatně přítomný kromě *De veritate* i v mnoha dalších jeho spisech, závažné konotace. Viklef jej užívá jako jakési kontrastní pozadí pro své vývody o současné církvi. Na jednu stranu kritizuje islám coby náboženství bludu, lži a požívačnosti. Zároveň ale poznamenává, že na vzniku islámu, který považuje ve shodě s většinou středověkých autorů za křesťanskou herezi, měly lví podíl právě poblouznění a zhýralost křesťanů, tedy stejné vlastnosti, které Viklef připisuje muslimům. Mnohokrát pak přirovnává zkaženou latinskou církev své doby k mohamedánům. Její představitelé jsou ve Viklefových očích někdy dokonce horší, protože muslimové alespoň nepijí víno. Vzestup islámu se podle něj nezastaví, dokud se křesťanstvo od jmenovaných zlořádů neočistí.³² Přímá kritika mravů duchovenstva ovšem

28 Österreichische Nationalbibliothek, sign. 4941, fol. 240r–242v a 251r. Srov. G. A. NEUMANN, *Ludolphus de Sudheim, De itinere Terre Sancte*, Archives de l'Orient Latin 2, 1884, Documents, s. 305–377, zde s. 371–374.

29 R. BUDDENSIEG (ed.), *John Wyclif: De veritate I*, s. 265, ř. 5 — s. 266, ř. 19.

30 O. ODLOŽILÍK, *Z počátků husitství*, s. 20.

31 K historickému kontextu viz František ŠMAHEL, *Husitská revoluce I–IV*, Praha 1995–1996, zde sv. II, s. 252.

32 Blíže k tomu Richard William SOUTHERN, *Western Views of Islam in the Middle Ages*, Cambridge 1962, s. 77–83.

není jediným tématem, k němuž Viklef použil coby odrazový můstek Saracény. „Nevěřící“ hráli důležitou roli také v úvahách o pojetí vlády, panství nebo vlastnictví, zkrátka toho, čemu středověká teorie říkala *dominium*.

Jan Viklef se zapojil do již více než sto let trvající debaty o *dominiu* u nevěřících. Protivné pozice v této debatě lze ve zkratce shrnout takto: podle jednoho názoru Kristovým příchodem na zem bylo všechno dosavadní panství suspendováno, odebráno nevěřícím a vloženo do rukou těch, kdo přijali nové křesťanské učení. Křesťané tak měli jakési apriorní právo nadvlády nad nevěřícími. Druhý názor to popíral a tvrdil, že *dominium* přísluší i nekřesťanským vládcům nezávisle na náboženství. Tyto názory se třibily ve 13. století právě v souvislosti s islámem a s křížovými výpravami. Viklef se otázkou zabýval spíše v rámci své teoretické soustavy než s ohledem na aktuální boj proti nevěřícím. Přiklonil se k prvnímu pojetí, tedy že *dominium* patří jen stoupencům Kristova zákona. Příznačné je, že z toho nevyvozoval nutnost války s islámem. Naopak tvrdil, že by vladaři měli příslušný branný potenciál soustředit na sekularizaci církevního majetku. Ještě závažnější viklefská teze se skrývala mezi řádky učení o panství nevěřících. Viklefovo pojetí se totiž zakládalo na názoru, že *dominium* závisí na milosti, že tedy přísluší jen tomu, kdo je vykonává v souladu s Kristovým zákonem. To upíralo moc nejen nevěřícím, ale i těm vládcům, kteří byli křesťany jen podle jména, nikoliv však podle boží milosti. Příbuzná teze pak upírala svátostnou moc nehodným kněžím. Nikoliv náhodou se viklefská teze o panství nevěřících vynořila v debatě vedené na kostnickém koncilu mezi polskou delegací a řádem německých rytířů o legitimitě násilné misie v Pobaltí.³³

Mistr Šimon z Tišnova své téma až do těchto důsledků nedovedl. Věnoval se pouze položené otázce a řešil povahu tří monoteistických systémů s ohledem na jejich konstitutivní texty („zákony“) a jejich pojetí Kristova božství. Přesto je jeho kvestie cenným dokladem nejen toho, že islám (a méně překvapivě i judaismus) byly v pražských akademických kruzích živým tématem, ale především toho, že se zde bralo na vědomí konkrétně Viklefovo řešení daného tématu. Pakliže Šimon z Tišnova z Viklefovy nauky o islámu v kvestii USCS nic dalece nevyvozoval, neznamená to, že se jí nemohli chopit jiní. K rokům 1413–1417 máme několik dokladů o tom, že se slovo „mohamedán“ používalo jako nadávka v dobových náboženských sporech. Zmínky v textech Štěpána z Pálče, Jana Husa, Ondřeje z Brodu, Štěpána z Dolan a Vavřince z Březové potvrzují, že s touto invektivou přišli viklefsté a častovali jí své protivníky věrné římské církvi.³⁴ Společným jmenovatelem bylo patrně pokroucení Kristova zákona, zvyk vybírat si z evangelia jen to, co se hodí, vydávat nařízení podporující vlastní chtivost a požívačnost a zakrývat své hříchy za pomoci cenzury a represe — tedy stejné charakteristiky, které Mohamedovu zákonu přisuzuje naše kvestie. Nelze doložit přímou spojnici mezi pouličními posměšky a univerzitní pozicí Šimona z Tišnova. Tím méně mohu tvrdit, že Šimon byl autorem nápadu nazvat odpůrce viklefismu posměšně mohamedány. Jeho pojednání o islámu nicméně zůstává dokladem potenciálu, kterého

³³ James MULDOON, *John Wyclif and the Rights of the Infidels: The Requerimiento Re-Examined*, *The Americas* 36, 1980, s. 301–316; obecněji k pojetí *dominia* u Viklefa Stephen E. LAHEY, *John Wyclif*, Oxford 2009, s. 199–221.

³⁴ P. SOUKUP, „*Pars Machometica*“, s. 252–255.

soubor stereotypů o islámu nabýval v rukou viklefisticky orientovaného mistra. Pojem *lex Christi* byl v Čechách druhého desetiletí 15. století aktuální a nabitý významy. Jeho protipól, *lex Saracenorum*, byl automaticky projektován nikoliv do exotických končin Orientu a dokonce ani na blížící se vojenskou hranici mezi křesťanstvím a islámem, nýbrž do samotných Čech, kde právě eskalovala konfrontace náboženských skupin.

RÉSUMÉ:

The question by Šimon of Tišnov *Utrum secta cristianorum*, preserved in manuscript XE 24 at the National Library in Prague was probably presented during a *de quolibet* disputation in Prague in January 1412. It deals with the question of whether Christianity is a more perfect religion than Islam or Judaism. The article examines the sources and possible historical contexts of this quodlibetal question, in which Master Šimon presented a summary of the basic principles behind Islam as seen by medieval Western scholars. He described “the Law of Muhammad” as a confused compilation from the Old and New Testaments, the stipulations of which foster cupidity and hedonism. Externally the Saracens defend their “Law” with a sword, while internally they are banned from discussing it. Šimon of Tišnov drew most of his knowledge of Islam from Wyclif’s writings in *De veritate Sacre scripture*. However, the question also contains a passage on the composition of the Koran (including two quotations), Muslim marriage, heaven and Mary, which is based on *Liber peregrinationis* by Riccoldo da Monte Croce. Because the quotation is not literal and Riccoldo’s work is not known from Czech manuscripts, the direct source can be presumed to have been some as yet unidentified reworking or extract from Riccoldo. Although Šimon of Tišnov based himself primarily on Wyclif, his question did not make use of Islam to criticize the church or to consider *dominium*, as the Oxford master had done. The text belongs more within the context of reflections at that time over the binding nature of Christ’s law. *Lex Saracenorum* as a distorted antithesis to *lex Christi* came to be part of the Hussite polemical arsenal. Soon after Šimon of Tišnov presented his question, the word “Muhammedan” started to be used as a term of derision for opponents of Wycliffism.

Mgr. Pavel Soukup, Ph.D., je vědeckým pracovníkem Centra mediévistických studií při Filosofickém ústavu Akademie věd České republiky, v.v.i. Zabývá se kulturními a náboženskými dějinami pozdního středověku (soukup@flu.cas.cz).